

“การศึกษาสร้างบัณฑิตเป็นผู้นำสังคม” การศึกษากับการพัฒนาความเป็นมนุษย์

กิตติศักดิ์ อังคะนาวิน

สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง

อีเมล: kittisak.un@kmitl.ac.th

เจตนิภัทร ชูช่วย

นักวิชาการอิสระ

บทคัดย่อ

การที่คนเราจะเป็ผู้นำสังคมได้นั้น ต้องผ่านการเล่าเรียนในวิชาต่างๆมากมาย ในระดับอุดมศึกษาทุกสาขาวิชา จะต้องผ่านการเรียนวิชาศึกษาทั่วไป เพื่อเป็นพื้นฐานการเริ่มต้นก่อนที่จะไปเรียนต่อในสาขาวิชาชีพ เพราะวิชาศึกษาทั่วไปมีจุดมุ่งหมาย คือ สร้างคนให้เป็นบัณฑิต ฝึกฝนพัฒนาให้มีความชำนาญด้านการใช้ภาษา การสื่อสาร และคิดอย่างมีเหตุผล เตรียมพื้นฐานผู้เรียนเพื่อให้เป็นคนดีก่อนไปเรียนรู้วิชาชีพ ส่วนวิชาชีพเป็นเสมือนเครื่องมือให้กับบัณฑิต เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในทางที่ถูกต้อง และเหมาะสม เมื่อเข้าใจทั้ง 2 หมวดวิชาอย่างถ่องแท้ เราจะสามารถนำความรู้ ความสามารถไปพัฒนาตนเองให้รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลก รอบคอบ รู้จักใช้ปัญญาแก้ไข้ปัญหา เพื่อก้าวขึ้นมาเป็นผู้นำของสังคมได้อย่างสมบูรณ์

คำสำคัญ: การศึกษาสร้างบัณฑิต, การพัฒนาความเป็นมนุษย์

“Education Creates the Leader of Society" Education with the Development of Humanity

Kittisak Ungkanawin

King Mongkut's Institute of Technology Ladkrabang

E-mail: kittisak.un@kmitl.ac.th

Jetniphat Chuchuai

Independent Academician

ABSTRACT

We are the leader of society. Must pass the course in many subjects. At all levels of education. Must pass the general study. This is the basis for starting a career in a career. This is the only way to make a bundle. Practice developing language proficiency, communication and logical thinking. Prepare the learner to be a good person before learning the profession. The profession is a tool for the bureau. To use in the right way, the correct and appropriate when understanding the two subjects thoroughly. We can bring knowledge. The ability to self-development to know the changes of the world. To become a leader of society completely.

Keywords: education, graduate, human development

ความหมายของระบบการศึกษา

การศึกษาเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นควบคู่กับการเรียนรู้เสมอ ทั้งความสำคัญของการเรียนรู้จะทำให้มนุษย์สามารถเรียนรู้ได้และเป็นผู้รับการฝึกอบรมให้พัฒนาขึ้นได้อย่างต่อเนื่อง มนุษย์สามารถเรียนรู้ได้ด้วยตนเองเพื่อมีชีวิตอยู่รอดส่วนหนึ่งและเรียนรู้ได้โดยกระบวนการศึกษาอบรมอีกส่วนหนึ่ง เป้าหมายที่สำคัญของการศึกษา คือ การเปลี่ยนผู้เรียนจากผู้ไม่รู้ สู่มัธยรู้ และเห็นได้จากผลการมีวิถีคิด จิตสำนึก ที่เปลี่ยนแปลงไปจากเมื่อตอนที่ยังไม่รู้และเกิดพฤติกรรมเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม แต่ก็เป็นที่น่าเสียดายว่า การศึกษาที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนั้นสร้างผู้เรียนให้เป็นเพียงผู้จำอย่างเดียวและเป็นเพียงการจำเพื่อไปสอบและเพื่อไปแข่งขันสร้างให้ผู้เรียนมีสภาพเป็นตำราที่เดินได้ โดยไม่ได้นำเอากระบวนการ “การเปลี่ยนคน สร้างสรรค์สังคม” มาเป็นเป้าหมายสำคัญของการศึกษา ทำให้การศึกษาเป็นประหนึ่งคำที่หลวงพ่พุทธทาสกล่าวไว้ว่า “การศึกษา หมาหางตัวน” ที่ขาดมรรควิธีในการพัฒนา “คน” เพื่อความเป็น “มนุษย์” ที่สมบูรณ์ มีความรู้ คุณธรรม

1. ความหมายของการศึกษากับการพัฒนาความเป็นมนุษย์

การศึกษาหรือ “Education” มีรากศัพท์มาจากภาษาละตินว่า “Educare” มีความหมายตรงกับคำว่า “Bring up” หมายถึง การดึงออก การศึกษามีใช้การใส่เข้าไป (put in) แต่หมายถึงการดึงเอาความรู้หรือสิ่งที่มีอยู่ในผู้เรียนออกมาใช้ประโยชน์ให้มากที่สุด (สนิทศรีสำแดง, มปป.)

ตามทัศนะนี้ถือว่าผู้เรียนทุกคนมีความรู้ทุกสิ่งทุกอย่างอยู่แล้วการศึกษาจึงเป็นเพียงการพัฒนาสิ่งที่มีอยู่แล้วนั้นให้เจริญงอกงามขึ้นเท่านั้น ตามแนวความคิดนี้ผู้สอนจึงมีฐานะเป็นเพียงGuide คือผู้ชี้แนะแนวทางเท่านั้น ซึ่งตรงกับที่พระพุทธเจ้าตรัสว่าตถาคตเป็นเพียงผู้บอกเท่านั้น เรื่องการปฏิบัติหรือไม่เป็นเรื่องของท่าน (อกุชาตาโร ตถาคต)

การศึกษาคือการพัฒนาความเป็นมนุษย์ ใน 3 ด้าน ได้แก่ ด้านพฤติกรรม พัฒนาได้ด้วยศีล ด้านจิตใจ พัฒนาได้ด้วยสมาธิ และด้านความรู้ พัฒนาได้ด้วยปัญญา ซึ่งจะต้องมีการพัฒนาไปพร้อมๆ กัน เพราะเป็น 3 ด้านของชีวิตที่ไม่อาจแยกขาดจากกันได้ การพัฒนาในลักษณะนี้จะเป็นการพัฒนาอย่างประสานกลมกลืนส่งผลเกื้อกูลกันไปด้วยดีทั้งระบบตามแนวพุทธจริยธรรม ที่เป็นเรื่องที่ครอบคลุมทั้งพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา เป็นการพัฒนาชีวิตทั้งหมด

นอกจากนี้พระธรรมปิฎก (ปอ.ปยุตฺโต) ยังได้เสนอหลักการตรวจสอบการศึกษาที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ ถูก หรือ ผิด ไว้ดังนี้

“ถ้าหากว่าการศึกษาทำให้คนมีความรู้มากขึ้น แต่มีความสุขน้อยลง มีความทุกข์มากขึ้น ก็แสดงว่าการศึกษานั้นก็คงจะผิด”

“ถ้าหากว่าการศึกษาทำให้คนมีความรู้มากขึ้นแต่มีความดั่งามน้อยลง มีความชั่วมากขึ้น ก็แสดงว่าการศึกษานั้นก็คงจะผิด”

“ถ้าหากคนมีความดีงามโดยไม่มีความรู้ ก็ผิดเหมือนกัน เพราะเป็นความงามโดยความหลงมกมาย ไม่ได้เป็นไปด้วยความรู้ ไม่ได้เป็นไปด้วยปัญญา”

“ถ้ามีความสุขโดยไม่มีปัญญา ไม่มี ความดีงาม ก็ผิดอีก”

“การศึกษาให้ครบทั้ง 3 อย่าง ในการพัฒนานี้จะต้องดูว่าผู้ที่ได้รับการศึกษา คือ คนที่เราสอนหรือให้การศึกษานี้ มีปัญหาเพิ่มขึ้นไหม มีความดีงามและความสุขหรือภาวะไร้อุทิศหรือไม่” (พระเทพเวที (ปอ.ปยุตฺโต), 2531 หน้า 64)

ฉะนั้นการศึกษาจึงเป็นกระบวนการถ่ายทอด “ความรู้” และ “ความดี” จากคนรุ่นหนึ่ง ไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง และทำให้เกิดความเจริญงอกงามขึ้นในตัวบุคคล ช่วยให้บุคคลนั้นมีการพัฒนาชีวิตไปในทางที่ดีขึ้น รู้จักใช้ปัญญาที่เกิดจากการเรียนรู้ขึ้นมาแก้ปัญหา สามารถอยู่ในสังคมได้อย่างดีและมีความสุข นอกจากนี้ การศึกษายังเป็นกระบวนการพัฒนากาย จิต และปัญญา ทำให้มนุษย์เป็นอิสระอยู่เหนือสภาวะขาดแคลนฝ่ายต่ำ และมีความสมบูรณ์ในตัวเองมากยิ่งขึ้น

2. ความรู้คู่คุณธรรม

การศึกษาจะต้องมีการพัฒนาผู้เรียนอย่างรอบด้าน คือ การพัฒนาผู้เรียนให้ครอบคลุมในหลายมิติ ทั้งในด้านร่างกาย จิตใจ สติปัญญา สังคมและอารมณ์ ทั้งนี้ ตามรายงานขององค์การยูเนสโก เรื่องการศึกษาคือขุมทรัพย์ภายใน (Learning: The Treasure Within) (องค์การยูเนสโก. 1996 (2539)) ที่กำหนดแนวทางการจัดการศึกษาที่เหมาะสมสำหรับคริสต์ศตวรรษที่ 21 ได้เสนอจุดประสงค์การศึกษา (Four Pillars of Education) กล่าวคือความสมบูรณ์ของการศึกษาประกอบด้วยเสาหลักการศึกษา 4 ประการ ได้แก่

1. การศึกษาเพื่อพัฒนาศักยภาพ (Learning to Know) ได้แก่การเรียนรู้ หมายถึง การเรียนเพื่อเตรียมเครื่องมือสำหรับการศึกษาต่อเนื่องตลอดชีวิต เช่น คนไทยต้องเรียนภาษาไทยให้อ่านออกเขียนได้เพื่อจะได้เรียนต่อในระดับที่สูงขึ้นไป หรือการเรียนด้านภาษาสากล การเรียนคอมพิวเตอร์ เพื่อเป็นเครื่องมือในการค้นคว้าหาความรู้ เนื่องจากข้อมูลความรู้ได้บรรจุไว้ในระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ และเขียนเป็นภาษาสากล (ภาษาอังกฤษ) หลักการศึกษาประการแรกนี้ ยังรวมถึงการเตรียมความพร้อมด้านจิตใจผู้เรียน ให้มีความพร้อมเพื่อการศึกษาต่อ ได้แก่การเรียนการสอนที่เกิดความสนุก อยากเรียนรักที่จะเรียนรู้ มีความสุขในการเรียนและการแสวงหาความรู้ เพราะการมีสุขภาพจิตที่ดี

2. การศึกษาเพื่อพัฒนาสมรรถภาพ (Learning to do) ได้แก่เรียนเพื่อทำได้ สมรรถภาพ คือ ความสามารถในการนำความรู้มาปฏิบัติให้บรรลุผลตามความมุ่งหวัง การเรียนเพื่อให้ทำได้ก็คือการเรียนเพื่อใช้ความรู้ในการทำงาน การประกอบอาชีพ ซึ่งเป็นผลของการเรียนที่มุ่งเน้นการปฏิบัติการศึกษา ในศตวรรษที่ 21 ต้องพัฒนานคนให้มีความสามารถหลากหลาย (Personal competence) สามารถทำงานได้หลายอย่างโดยอาศัยเครื่องจักรกลกำลังร่างกาย และอาศัยคอมพิวเตอร์กำลังสมองในการคิด รวมทั้งความสามารถในการทำงานร่วมกับคนอื่นได้อย่างมีความสุข เพื่อเสริมสร้างการทำงานเป็นทีมให้เข้มแข็ง

นั่นก็คือทักษะด้านมนุษยสัมพันธ์ (People Skills) ของผู้เรียน และความสามารถในการบริหารจัดการ การมีคุณธรรมภายในจิตใจ เช่น ความรับผิดชอบ ความซื่อสัตย์ การตรงต่อเวลา เป็นต้น

3. การศึกษาเพื่อพัฒนาคุณภาพ (Learning to live together) ได้แก่การใช้ความรู้ความสามารถเพื่อสังคมส่วนรวม เสถียรภาพการศึกษา 2 ประการแรกเป็นการศึกษาเพื่อให้ผู้เรียนเก่งในภาคทฤษฎี และภาคปฏิบัติ ในประการที่สามนี้เป็นศึกษาที่มุ่งเน้นให้ผู้เรียนใช้ความรู้ความสามารถในการทำประโยชน์แก่ผู้อื่น เป็นการดำรงชีวิตอย่างมีคุณภาพด้วยการสร้างสรรค์ประโยชน์ให้แก่สังคม นั่นก็คือการเรียนรู้เพื่อการอยู่ร่วมกันฉันญาติมิตร โลกในศตวรรษที่ 21 จะมีความขัดแย้งและนำไปสู่ความรุนแรงค่อนข้างสูง จากสาเหตุหลักของความขัดแย้ง คือ ความนิยมในการแก้ปัญหาความขัดแย้งด้วยการพลีชีพเพื่อให้อีกฝ่ายตายตามไปด้วย โลกมีการแข่งขันกันในทุก ๆ ด้านสูง ซึ่งการแข่งขันมีเป้าหมายเพื่อชัยชนะ ทุกภาคส่วนของสังคมถูกผลักดันให้เข้าไปอยู่วงจรของการแข่งขัน ภายใต้การนำเสนอของสื่อมวลชนผ่านระบบเทคโนโลยีสารสนเทศที่ทันสมัย และทุกคนสามารถรับรู้เหตุการณ์ความรุนแรงต่าง ๆ ได้พร้อมกันทั่วทั้งโลกการศึกษาจึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการสลายความรุนแรงและความขัดแย้งดังกล่าว ด้วยการหันหน้าเจรจาและเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน มีความรู้ความเข้าใจในมิติที่แตกต่างกันในด้านชาติพันธุ์ ศาสนา และความเป็นอยู่

4. การศึกษาเพื่อพัฒนามนุษย์ภาพ (Learning to be) ได้แก่การพัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ กล่าวคือเมื่อผู้เรียนจบการศึกษาไปแล้วเขาจะต้องเป็นอะไรที่มากกว่าเครื่องจักรในโรงงานมากกว่าความเป็นแรงงานราคาถูก และมากกว่าความเป็นทรัพยากรมนุษย์หรือสัตว์เศรษฐกิจ นั่นก็คือการศึกษาต้องไม่กดคนให้ต่ำลงมีค่าเพียงทรัพยากรหรือเครื่องจักรชิ้นหนึ่ง แต่ต้องพัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์เต็มตามศักยภาพในทุกมิติแท้ที่จริงแล้วเสถียรภาพทางการศึกษาตามรายงานขององค์การยูเนสโกนี้ มิใช่เป็นเรื่องใหม่เลยสำหรับระบบการศึกษาไทยทั้งนี้หากเรามองย้อนไปถึงระบบการศึกษาของไทยในอดีตที่การศึกษาไทยยึดหลักการศึกษามาก่อนพระพุทธรูปศาสนาจะพบว่าการศึกษาเพื่อพัฒนาคนให้ครบทั้ง 4 ด้านนี้ เป็นการศึกษาตามหลักพระพุทธรูปศาสนาแล้ว คือ

1. กายภาวนา คือ การศึกษาเพื่อการพัฒนาทางด้านร่างกาย เพื่อให้มีทักษะในการใช้เครื่องมือ อุปกรณ์และเทคโนโลยีสมัยใหม่ตามแนวหลักสูตรศึกษา

2. สิลภาวนา คือ การศึกษาเพื่อพัฒนาด้านสังคม เพื่อปรับตัวเข้ากับคนอื่นได้ อยู่ในสังคมได้ รู้จักบริหารจัดการที่ดี มีคุณธรรม จริยธรรมตามแนวจริยศึกษา

3. จิตภาวนา คือ การศึกษาเพื่อพัฒนาทางจิต เพื่อให้เกิดความภาคภูมิใจ ไม่ดูถูกตนเอง ไม่ดูถูกท้องถิ่น มีสุขภาพจิตดี มีความสุขตามสมควรแก่ฐานะ จัดเป็นสุขศึกษาที่เน้นทั้งสุขกายและสุขใจ

4. ปัญญาภาวนา คือ การพัฒนาทางปัญญา เพื่อให้มีอิสระทางความคิด ได้แก่การคิดเป็นตามหลักโยนิโสมนสิการ แสวงหาความรู้ด้วยตนเองได้อย่างต่อเนื่องตลอดเวลา มีความรู้พอเพียงต่อการแก้ไขปัญหา กล่าวคือการศึกษาที่มีทักษะในการแก้ปัญหาชีวิต เทียบได้กับพุทธศึกษา และความคาดหวังอันจะเป็นพลังขับเคลื่อนสังคมไปสู่เป้าหมายดังกล่าวก็คือ “การศึกษา” ซึ่งเป็นกลไกสำคัญและจำเป็นที่สุด

รากฐานของการศึกษาที่วางอยู่บนฐานที่ถูกต้องจึงเป็นปัจจัยหลักในการผลักดันสังคมให้ก้าวไปสู่ความสำเร็จคืออุดมคติที่วางไว้ เมื่อพิจารณากระบวนการศึกษาของสังคมไทยปัจจุบัน จะพบว่ายังอยู่ห่างไกลจากจุดประสงค์ของการศึกษาดังกล่าว อันสืบเนื่องมาจากความบกพร่องหรือความล้มเหลวทางการศึกษาหลายประการด้วยกันที่ปลูกฝังให้แก่ผู้ศึกษา เช่น เป้าหมายของการศึกษาคือความเป็นเลิศทางวิชาการ (เน้นความรู้แต่ขาดจริยธรรม) ความเชื่อ และค่านิยม โดยเฉพาะเรื่องค่านิยมทางการศึกษาในสังคมไทยนั้น ถือว่ามีความบกพร่องประสบความล้มเหลว ถึงจุดที่จะต้องแก้ไข

3. การเรียนรู้เพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง โดยผ่านกระบวนการตามหลักไตรสิกขา

ระบบการศึกษาของพระพุทธศาสนาจึงมีหน้าที่ที่สำคัญ คือ การเรียนรู้เพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง เพื่อสร้างคนให้เจริญด้วยกระบวนการตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา โดยกระบวนการพัฒนา

4. วิถีพุทธสู่วิถีชีวิต: วิถีแห่งการเรียนรู้ที่แท้จริง

การศึกษาในทัศนะของพระพุทธศาสนา คือ การศึกษาช่วยให้คนพัฒนาชีวิตที่ดีงาม มีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์โอกาสสังคมการศึกษาที่สร้างคนให้เป็นบัณฑิต และช่วยให้เครื่องมือแก่ บัณฑิตนำไปใช้ประโยชน์ ไม่ใช่มองแค่ให้ผู้ศึกษามีอาชีพ มีกิจการงาน และมีศิลปวิทยาเท่านั้น แต่ยังมุ่งหวังที่จะให้ผู้ศึกษาได้รับคุณค่าของการศึกษาที่แท้จริงทั้งภายในและภายนอกคือ การพัฒนาภายในจิต ระบบการศึกษาของพุทธศาสนาได้เริ่มพัฒนาผู้ศึกษาจากระดับพื้นฐานคือมุ่งแก้ปัญหาเรื่อง “ทิฏฐิ” ของมวลมนุษย เพราะทิฏฐิทำให้เข้าใจผิดพลาดคลาดเคลื่อนเรื่องคติความเชื่อ ทัศนคติ และค่านิยม ดังนั้นกระบวนการศึกษาจะต้องพัฒนาทั้ง 3 ด้านพร้อม ๆ กัน ซึ่งครอบคลุมระบบการดำเนินชีวิตของมนุษย์ทั้งหมด (พระสมุห์สุรเชษฐ์ หนูเอี่ยม, 24 มกราคม 2554, www.stjohnbatch753.blogspot.com)

การศึกษากับการพัฒนาความเป็นมนุษย์

การศึกษากับการพัฒนาความเป็นมนุษย์ เป็นการศึกษเพื่อพัฒนามนุษย์ในทุกๆด้าน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ที่ลึกซึ้ง มีความเข้าใจสิ่งต่างๆที่เกิดขึ้น มีการพัฒนาด้านพฤติกรรม ด้านจิตใจ ด้านความรู้ ด้วยหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา การพัฒนาในลักษณะนี้เป็นการพัฒนาแบบประสานกลมกลืน ทำให้ครอบคลุมทั้งพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา เป็นการพัฒนาชีวิตทั้งหมดทุกด้าน เพื่อพร้อมที่จะมีชีวิตที่ดีในสังคมต่อไป

ผู้นำและภาวะผู้นำ

ความหมายของผู้นำ

ผู้นำ ตามพจนานุกรม หมายถึง ผู้มีอำนาจในการสั่งหรือมีผลต่อการสั่งการนั้น

ผู้นำ คือ ผู้ที่สามารถรวมคนให้เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน เพื่อสามารถบรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ให้ได้ (Simon & Smithburg & Thompson, 1971)

ผู้นำ คือ บุคคลที่ถูกเลือกหรือได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้นำกลุ่มและมีอิทธิพลต่อกิจกรรมต่างๆ ของกลุ่มเพื่อทำหน้าที่เป็นหัวหน้ากลุ่มให้กลุ่มบรรลุเป้าหมาย (Dejnozka, 1983)

ผู้นำ ตามพจนานุกรมฉบับมติชน พ.ศ.2547 หมายถึง หัวหน้า, ผู้มีตำแหน่งสูงสุด

ผู้นำ คือ บุคคลที่ริเริ่มหรือส่งเสริมให้มีการเปลี่ยนแปลงการกระทำของกลุ่มอย่างมีประสิทธิภาพ และเป็นผู้นำที่สนับสนุนส่งเสริมให้มีการปฏิสัมพันธ์ของสมาชิกภายในกลุ่มดำเนินไปด้วยดี (Fielder, 1967)

ผู้นำ หมายถึง บุคคลที่มีบารมี และสามารถตัดสินใจได้เป็นอย่างดี รวมทั้งสามารถกระตุ้นบุคคลอื่นให้ทำงานให้บรรลุเป้าหมายที่วางไว้ได้ (O'Lealy' 2000:1)

สรุป “ผู้นำ” หมายถึง บุคคลที่มีบารมีและมีบทบาทรวมทั้งมีอิทธิพลเหนือผู้อื่น สามารถชักจูงสั่งการหรือชี้นำบุคคลอื่น ให้ปฏิบัติงาน สำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ (Effectiveness) และประสิทธิภาพ (Efficiency) ผู้นำอาจได้รับตำแหน่งมาโดยการแต่งตั้งหรือเลือกตั้งหรือยกตัวเองขึ้นเป็นผู้นำก็ได้ แต่สมาชิกกลุ่มยอมรับว่าเป็นผู้นำอย่างจริงใจ

ความหมายของภาวะผู้นำ

ได้มีผู้ให้ความหมายของภาวะผู้นำไว้หลากหลายและแตกต่างกันซึ่ง ยุคัล (Yukl, 1989: 3) ได้กล่าวถึงสาเหตุที่ความหมายของภาวะผู้นำมีหลากหลายและแตกต่างกันก็เนื่องจากขอบเขตเนื้อหาและความสนใจในภาวะผู้นำ ในการศึกษาของนักวิจัยแตกต่างกัน ในที่นี้จึงขอนำเสนอให้ศึกษาดังต่อไปนี้

ภาวะผู้นำ คือความริเริ่มและธำรงไว้ซึ่งโครงสร้างของความคาดหวังและความสัมพันธ์ระหว่างกันของสมาชิกของกลุ่ม (Stogdill, 1974:411)

ภาวะผู้นำ คือความสามารถที่จะชี้แนะ สั่งการ หรืออำนวยการ หรือมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของผู้อื่นเพื่อให้มุ่งไปสู่จุดหมายที่กำหนดไว้ (McFarland, 1979:303)

ภาวะผู้นำ คือศิลปะในการชี้แนะลูกน้อง หรือผู้ร่วมงานให้ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความกระตือรือร้นและเต็มใจ (Schwartz, 1980:491)

ภาวะผู้นำ เป็นกระบวนการที่บุคคลใช้อิทธิพลต่อกลุ่ม เพื่อให้บรรลุความต้องการของกลุ่มหรือจุดมุ่งหมายขององค์กร (Mitchell and Larson, Jr., 1987:435)

ภาวะผู้นำ เป็นเรื่องของศิลป์ (Arts) ของการใช้อิทธิพลหรือกระบวนการใช้อิทธิพลต่อบุคคลอื่น เพื่อให้เขามีความเต็มใจ และกระตือรือร้นในการปฏิบัติงานจนประสบความสำเร็จตามจุดมุ่งหมายของกลุ่ม (Koontz and Wehrich, 1988:437)

ภาวะผู้นำ เป็นความสามารถในการใช้อิทธิพลต่อกลุ่ม เพื่อให้ประสบความสำเร็จตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ (Robbins, 1989:302)

ภาวะผู้นำ เป็นกระบวนการของการชี้แนะและอิทธิพลต่อกิจกรรมต่างๆ ของสมาชิกของกลุ่ม (Stoner and Freeman, 1989:459)

ภาวะผู้นำ เป็นกระบวนการที่บุคคลหนึ่ง(ผู้นำ)ใช้อิทธิพลและอำนาจของตนกระตุ้นชี้แนะให้บุคคลอื่น (ผู้ตาม) มีความกระตือรือร้น เต็มใจทำในสิ่งที่เขาต้องการ โดยมีเป้าหมายขององค์การเป็นจุดหมายปลายทาง (พยอม วงศ์สารศรี, 2534:196)จากการวิเคราะห์ความหมายของภาวะผู้นำข้างต้นจะเห็นว่าแนวคิดส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับกลุ่มคนและสมาชิกของกลุ่มมีความสัมพันธ์กันอย่างสม่ำเสมอในการนี้จะมีสมาชิกคนใดคนหนึ่งหรือมากกว่าถูกกำหนดหรือยอมรับให้เป็นผู้นำ (Leader) เนื่องจากมีความแตกต่างในด้านต่าง ๆ จากบุคคลอื่น ๆ ของกลุ่ม ซึ่งถือว่าเป็นผู้ตาม (Followers) หรือผู้บังคับบัญชา หรือลูกน้อง (Subordinates) หรือผู้ปฏิบัติสำหรับความหมายของภาวะผู้นำเกือบทั้งหมดจะเกี่ยวข้องกับการใช้อิทธิพล ซึ่งส่วนมากจะเป็นผู้นำ (Leader) พยายามจะมีอิทธิพลต่อผู้ตาม (Followers) ในกลุ่มหรือบุคคลอื่น ๆ เพื่อให้มีทัศนคติพฤติกรรม และอื่น ๆ ไปในทิศทางที่ทำให้จุดมุ่งหมายของกลุ่มหรือองค์การประสบความสำเร็จ ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า ภาวะผู้นำ (Leadership) คือกระบวนการที่บุคคลใดบุคคลหนึ่ง หรือมากกว่า พยายามใช้อิทธิพลของตนหรือกลุ่มตน กระตุ้น ชี้แนะ ผลักดัน ให้บุคคลอื่นหรือกลุ่ม บุคคลอื่น มีความเต็มใจ และกระตือรือร้นในการทำสิ่งต่าง ๆ ตามต้องการ โดยมีความสำเร็จของกลุ่ม หรือองค์การเป็นเป้าหมายภาวะผู้นำจะมีมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับประสพการณ์และการฝึกฝนของแต่ละบุคคล

ภาวะผู้นำหรือความเป็นผู้นำ (Leadership)

เป็นกระบวนการที่ผู้บริหารจะให้มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของผู้อื่น มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้การปฏิบัติงานบรรลุจุดหมายขององค์การ จากนิยามดังกล่าว มีคำถามว่าผู้บริหารจะทำให้ตนมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของคนอื่นได้อย่างไร คำตอบก็คือ อำนาจ (Power) (Bartol & others 1998) อำนาจนี้มีที่มาจากหลายแหล่งด้วยกัน แต่โดยทั่วไปมีมาจาก 6 แหล่งที่สำคัญดังนี้ คือ (French & Raven 1959 อังโน (Bartol & others)

1) อำนาจตามกฎหมาย (Legitimate power) เป็นอำนาจที่มีตามตำแหน่งที่ดำรงอยู่ในสายการบังคับบัญชาขององค์การ ตามอำนาจหน้าที่ (Authority) ของตำแหน่งนั้น

2) อำนาจในการให้รางวัล (Reward power) โดยสามารถให้ผลประโยชน์ต่างๆ เช่น การเลื่อนขั้นเงินเดือน การเลื่อนตำแหน่ง การสนับสนุนการศึกษาหรือฝึกอบรม มอบหมายงานที่พอใจ เป็นต้น

3) อำนาจในการบังคับ (Coercive power) โดยสามารถลงโทษหรือควบคุมเมื่อมีพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ เช่น การลดขั้นเงินเดือน การโยกย้ายงาน การให้ออกจากงาน เป็นต้น ซึ่งจะทำให้ผู้ใต้บังคับบัญชาเกิดความยำเกรง

4) อำนาจในความเป็นผู้เชี่ยวชาญ (Expert power) อันเนื่องมาจากมีประสบการณ์ ความรู้ หรือทักษะเชิงเทคนิคที่คนอื่นไม่มีและส่งผลต่อความสำเร็จในการทำงานเป็นที่เกรงใจและเอาใจจากหน่วยงานหรือองค์กร

5) อำนาจในการมีข้อมูลสารสนเทศ (Information power) เนื่องจากได้ครอบครองและควบคุมข้อมูลสารสนเทศที่สำคัญและจำเป็นต่อการปฏิบัติงานและการวางแผนขององค์กร

6) อำนาจจากความเลื่อมใสศรัทธาของผู้อื่น (Referent power) เป็นผลจากความนิยมชมชอบความเคารพนับถือ และความเป็นมิตรจากบุคคลอื่น เป็นลักษณะผู้นำแบบคุณลักษณะหรือผู้นำที่มีบารมี

การสร้างควาไว้วางใจ (Creating a Culture of Trust)

ผู้ใต้บังคับบัญชาหรือผู้ตามทั้งหลายมักต้องการผู้นำที่มีความ “น่าเชื่อถือ” (Credibility) และ “น่าไว้วางใจ” (Trust) ความน่าเชื่อถือของผู้นำจะเกิดได้จากการรับรู้ของผู้ใต้บังคับบัญชาใน 3 เรื่องคือ

1. ความซื่อสัตย์ (Honesty) ของตัวผู้นำ ซึ่งถือเป็นคุณสมบัติที่สำคัญที่สุด
2. ความรู้ความสามารถ (Competence) ในเรื่องต่าง ๆ
3. ความสามารถถ่ายทอด (Inspire) ความคิดและการปฏิบัติให้กับผู้ตาม

“ความน่าไว้วางใจ” หมายถึง การที่ผู้ตามหรือผู้ใต้บังคับบัญชามีความเชื่อว่าผู้นำมีความมั่นคง มีคุณสมบัติกับความไว้วางใจและมีความสามารถเทียบผู้นำสูง ความน่าไว้วางใจประกอบด้วย 5 องค์ประกอบคือ

1. ความซื่อตรงและมั่นคง (Integrity)
2. ทักษะทั้งในงานและมนุษยสัมพันธ์ (Competence)
3. มีความสามารถในการพยากรณ์และมีวิจรณ์ญาณในการแก้ปัญหาได้ดีเสมอ (Consistency)
4. มีความเต็มใจและผูกพันที่จะปกป้องผู้ใต้บังคับบัญชาทั้งทางกาย และจิตใจของผู้ใต้บังคับบัญชา (Loyalty)
5. รับฟังและให้โอกาสผู้ใต้บังคับบัญชาให้มีส่วนร่วม และให้มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารกับผู้ตาม (Openness)

ลักษณะผู้นำที่ดี (Good Leadership)

ผู้นำที่ดีในทรรศนะของคนไทย

ทรรศนะที่ 1 “3 ค” ครอบตน ครอบคน ครอบงาน

บรรณานุกรมที่ 2 “4 ฎ” ภูมิรู้ ภูมิธรรม ภูมิฐาน ภูมิปัญญา

บรรณานุกรมที่ 3 “4 ท” ทนคน ทนงาน ทนเหตุการณ์ ทนสมัย

เกณฑ์มาตรฐานที่ดีของผู้นำ “ในฝัน” นั้นก็ควรจะออกมาในลักษณะนี้

1. แสดงความเป็นของแท้ (Authenticity) ความเป็นของแท้จะถูกพิสูจน์ด้วยเงื่อนไขของเวลา คือไม่ว่าจะผ่านไปนานแค่ไหนก็ต้องคงไว้ ซึ่งความเป็นของแท้ที่อยู่แน่นอน ที่สำคัญต้องไม่มีสิ่งใดมาโน้ม น้าว หรือบั่นทอนลงได้

2. การมีวิสัยทัศน์ (Vision) ผู้นำยุคใหม่ส่วนใหญ่จะมุ่งเน้นประเด็นในการพยายามสร้างภาพว่า ตนเองมี “วิสัยทัศน์” มากกว่าคุณลักษณะอื่นๆ เนื่องจากว่า “วิสัยทัศน์” นั้นจะสะท้อนความเป็นคนทันสมัย มีมุมมองที่กว้างไกล

3. ต้องมีความกล้าตัดสินใจ (Decisiveness) เป็นสิ่งที่จำเป็นมาก ความเด็ดขาดเป็นสิ่งที่ดีที่สังคม ไทยต้องการ แต่การกล้าตัดสินใจที่ดี นั้นต้องขึ้นอยู่กับผลประโยชน์ส่วนรวมไม่ใช่ส่วนตน

4. แสดงความใส่ใจ (Focus) คุณลักษณะข้อนี้เป็น การ “ซื่อใจ” ผู้ใต้บังคับบัญชาอย่างแท้จริง เป็นเรื่องละเอียดอ่อนมากและมักได้ผลเสมอทุกครั้งสามารถเปลี่ยนความตึงเครียดให้ผ่อนคลายได้

5. สร้างความรู้สึกประทับใจเป็นส่วนตัว (Personal touch) ต้องมีพื้นฐานจากความจริงใจในการ แสดงออก ต้องสม่ำเสมอสร้างความรู้สึกด้านบวก

6. มีความสามารถในการสื่อสาร (Communication & people skills) เป็นสิ่งที่ผู้นำในสังคม ไทยทุกระดับยังขาดอยู่เพราะการสื่อสารเป็นพื้นฐานเบื้องต้นของการเป็นผู้นำที่มีคุณภาพสื่อสารอย่างไร ให้เข้าถึง เข้าใจ และเกิดการยอมรับ

7. การพัฒนาตนเองอยู่เสมอ (Ever forward) การยอมรับการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงและส่งเสริม ศักยภาพของตนเองตลอดเวลา การเป็นผู้ฟังที่ดี การเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ ที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาพ สังคมโดยรวมคุณลักษณะของผู้นำที่ดีที่ยกตัวอย่างมาจะพบว่าสังคมไทยยังขาดผู้นำที่มีลักษณะเหล่านี้อยู่ ผู้นำบางคนมีลักษณะเกือบครบทุกประการผู้นำบางคนมีลักษณะของผู้นำที่ดีบางประการและที่เลวร้ายไป กว่านั้นผู้นำบางคนถึงขั้นไม่มีข้อใดเลยการสร้างผู้นำรุ่นใหม่ด้วยการปลูกฝังค่านิยมที่ดีงามให้กับเด็กรุ่นใหม่ ที่กำลังจะเติบโตขึ้น ด้วยการมองการเสียสละ ประโยชน์ส่วนตนทุกด้าน เห็นประโยชน์ส่วนรวมเป็นหัวใจ สำคัญก็จะทำให้สังคมไทยเปลี่ยนไปในทิศทางที่ดีขึ้นเพราะมีผู้นำรุ่นใหม่ที่มีคุณภาพเป็นผู้นำ “ในฝัน” อย่าง แท้จริง (ตราจิต, 24 มิถุนายน 2555, www.gotoknow.org)

ในทุกๆ ที่ ทุกๆ องค์กร ไม่ว่าจะระดับเล็ก หรือระดับใหญ่ทุกที่จำเป็นต้องมีผู้นำ การจะเป็น ผู้นำที่ดีนั้น จะต้องมีความรู้ ความสามารถหลายอย่าง เพื่อให้ผู้ตาม หรือผู้ใต้บังคับบัญชาเกิดความไว วางใจ เชื่อฟัง และเกรงใจ ผู้นำจะต้องเป็นแบบอย่างที่ดี มีความซื่อสัตย์ หนักแน่นมั่นคง มีทักษะในการ แก้ไขปัญหาด้านการทำงานและเรื่องอื่นๆ มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี สามารถรับฟังและให้ออกาสผู้ตาม หรือผู้ ใต้บังคับบัญชาให้มีส่วนร่วม และแสดงความคิดเห็นต่างๆ ต่องานที่ได้รับมอบหมาย มีความประพฤติที่

โปร่งใส ตรวจสอบได้ และผู้นำจะต้องพัฒนาตนเองให้มีความสามารถในด้านต่างๆยิ่งขึ้นไป และผู้นำต้อง
 รู้จุดหมายเป็นอย่างแรก แล้วจึงตามด้วยรู้หลักการ เป็นการเน้นที่ความมีจุดมุ่งหมาย และกำหนดจุด
 มุ่งหมาย หรือตั้งจุดมุ่งหมายเจาะลึกลงไปให้ชัดแล้วจึงวางหลักการหาวิธีการที่จะทำให้สำเร็จบรรลุจุด
 มุ่งหมายนั้น

การศึกษาเพื่อสร้างบัณฑิตเป็นผู้นำสังคม

วิชาการที่เรียนในอุดมศึกษา แบ่งเป็น 2 ประเภทใหญ่ คือ 1. วิชาศึกษาทั่วไป 2. วิชาเฉพาะ
 และวิชาชีพต่าง ๆ มีความสำคัญต่ออนาคตของชาติเพราะเขาจะเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศชาติ
 ต่อไป วิชาศึกษาทั่วไปมีจุดมุ่งหมายอยู่ที่การ “สร้างคน” คำว่าสร้างคน ถ้าพูดถึงการศึกษาในระดับ
 มหาวิทยาลัย ก็คือ “การสร้างบัณฑิต” นั่นเอง ส่วนวิชาเฉพาะวิชาชีพ เป็นเหมือนการสร้างเครื่องมือให้
 บัณฑิต เพราะว่าคนที่จะไปทำงานทำการได้ ไปดำเนินชีวิตให้ได้ผลดี ก็จะต้องมีเครื่องมือ วิชาชีพวิชา
 เฉพาะต่างๆ เป็นเหมือนเครื่องมือ แต่คนที่จะไปใช้เครื่องมือ นั้น เราต้องการให้เขาเป็น “บัณฑิต” เพื่อ
 ว่าเขาจะได้ใช้เครื่องมือในทางที่ถูกต้องตามวัตถุประสงค์ เช่น เป็นครู เป็นหมอ เป็นทนาย เป็นวิศวกร
 เป็นเกษตรกร ฯลฯ เป็นต้น เพื่อความดีงามสร้างสรรค์ชีวิตและสังคม ถ้าเราไม่สามารถสร้างคนให้เป็น
 บัณฑิต แม้ว่าเราจะสร้างเครื่องมือ และพัฒนาเครื่องมืออย่างดีเหลือเกิน มีประสิทธิภาพมาก แต่คนใช้
 เครื่องมือไม่เป็น บัณฑิตก็อาจจะนำเครื่องมือไปใช้ในทางที่เป็นโทษ อย่างโบราณกล่าวไว้ว่า “ยื่นดาบให้
 แก่โจร” เพราะฉะนั้น การสร้างคนให้เป็นบัณฑิตจึงเป็นเรื่องสำคัญมาก ความเป็น “บัณฑิต” อยู่ที่ไหน
 ก็อยู่ในคุณสมบัติในตัวคน และการสร้างคุณสมบัติในตัวคนนี้แหละเป็นเป้าหมายของ “วิชาศึกษาทั่วไป”
 เราเอาคำว่าบัณฑิตมาใช้ แสดงว่าเราให้ความสำคัญแก่คุณสมบัติในตัวคนที่จะให้เขา “เปลี่ยนแปลง” จาก
 คนเปล่าๆ ที่ไม่มีคุณสมบัติ หรือจากคนที่ไม่พร้อมจะอยู่จะทำอะไร มาเป็นคนที่มีคุณสมบัติเป็น “บัณฑิต”
 ส่วนวิชาชีพทั้งหลาย เป็นการสร้างเครื่องมือให้แก่บัณฑิต และบอกวิธีที่จะทำให้เขาสามารถใช้เครื่องมือ
 ได้ คนที่ใช้เครื่องมือต้องเป็นคนดี จะได้นำเครื่องมือไปใช้เพื่อสร้างสรรค์ ทำให้เกิดประโยชน์สูงแก่ชีวิต
 และสังคม ไม่ใช่เอาเครื่องมือไปเพียงเพื่อแสวงหาประโยชน์ส่วนตนด้วยความเห็นแก่ตัว เอาเปรียบผู้อื่น
 แล้วทำร้ายเบียดเบียนผู้อื่น หรือก่อความเสียหายทำลายผู้อื่นสังคมตลอดจนมนุษยชาติ การให้การศึกษา
 เรามองพัฒนาคนเพียงในแง่ของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ก็แน่นอนจะทำให้เราให้การศึกษาประเภทที่
 สนองความต้องการของสังคมหรือตามสังคม แต่การที่จะตามสังคมอย่างเดียวยังไม่ถูกต้อง การศึกษาควร
 ทำหน้าที่มากกว่านั้น คือ “การศึกษานั้นแท้จริงแล้วต้องนำสังคม” ไม่ใช่คอยตามสังคม หมายความว่า
 สังคมนี้อาจจะเดินผิดทางก็ได้ ถ้าเราได้แค่ผลิตคนมาสนองความต้องการของสังคมให้ได้กำลังคนมาในด้าน
 นั้นๆ ถ้าสังคมเดินผิดพลาด การศึกษาก็ผิดพลาดด้วย กำลังคนที่ได้มาเป็นผลของการศึกษาที่ผิดพลาด
 เหมือนอย่างในระยะเวลาที่แล้วๆ มา เราก็ผลิตคนฐานะเป็นทรัพยากร และกระแสการพัฒนาผิดพลาดสังคม
 ก็เลยผิดซ้ำบิดเบี้ยวตามที่ปรากฏเป็นข่าวเนืองๆ “คน” จะต้องมีความพิเศษยิ่งกว่านั้น ต้องมีคุณภาพสูง
 กว่านั้น ต้องมีสติปัญญาความรู้ความคิดมากกว่านั้น เช่น จะต้องรู้เท่าทันสังคม รู้กระทั่งว่าสังคมเดินทาง
 ผิด หรือเดินทางถูก แล้วจะแก้ไขอย่างไร ซึ่งจะทำให้ได้ก็ด้วยการพิจารณาตัวคนให้เป็น “ผู้นำ” การ

เปลี่ยนแปลงได้ซึ่งเขาจะต้องเก่งกว่าการที่จะเป็นเพียงทรัพยากร แน่แน่นอนและที่กล่าวถึงการพัฒนาตัวมนุษย์แท้ๆ ซึ่งวิชาศึกษาทั่วไป (General Education หรือ Liberal art) น่าจะทำหน้าที่นี้ได้ ในขณะที่วิชาชีพต่างๆ คงทำไม่ได้ เพราะวิชาชีพเฉพาะเหล่านั้นจะทำได้ก็เพียงสนองความต้องการของสังคมด้วยการผลิตกำลังคนให้ จากการเปรียบเทียบสองวิชานี้เราจะเห็นความสำคัญของวิชาการศึกษาทั่วไปได้มาก และมีความสำคัญยิ่งการหา “ครู” ผู้สอนวิชานี้ให้ได้ผลดีจึงเป็นเรื่องใหญ่มาจึงเคยมีคนพูดไว้ว่าต้องใช้คนที่ เป็นปราชญ์ ส่วนวิชาเฉพาะวิชาชีพนั้นให้ใช้ผู้เชี่ยวชาญใครๆ ก็สอนได้ ขอให้ถนัดในเรื่องของตน ท้ายสุดนี้ผู้เขียนเห็นคล้ายตามกับมหาวิทยาลัยทั่วประเทศ หรือทั่วโลกว่า ครูผู้ที่จะมาสอนวิชาศึกษาทั่วไป ต้องสอนคนให้เข้าใจสถานการณ์ของโลก รู้โลกและรู้ชีวิต เข้าถึงสัจธรรมความจริง รู้ว่าอะไรเป็นอะไร มีคุณโทษดีเสียเป็นอย่างไร สามารถนำการเปลี่ยนแปลงได้ สามารถมีชีวิตที่ดีงามได้เป็นเบื้องต้น การที่จะมีชีวิตที่ดีงามสามารถดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง และริเริ่มสร้างสรรค์สังคมได้นั้น “ครู” คนนั้นต้องมีคุณสมบัติ ดีจริง และ “ครู” คนที่สอนยังต้องมีคุณสมบัติมากขึ้นไปอีก เพราะฉะนั้นจึงต้องใช้คำว่า “ต้อง เป็นปราชญ์” เพราะมันสำคัญยิ่งนัก และต้องมีการยืดหยุ่นไม่ตายตัว มิเช่นนั้นจุดแข็งก็จะกลายเป็นจุดอ่อน ด้วยเหตุนี้ ครูผู้สอนต้องมีสติปัญญาเพิ่มขึ้น ทั้งนี้เพราะปัญหาที่สถานการณ์ความเป็นไปของโลก ปัจจุบัน ยุคโซเชียล มีเดียสะพัดด้วยแล้ว มีการเปลี่ยนแปลงเร็วมาก ต้องปรับตัวรู้เท่าทัน ไหวตัว ตระหนัก ในความสำคัญและตั้งใจทำด้วยความรอบคอบ ดังที่ว่า การศึกษาเพื่อสร้างบัณฑิตเป็น “ผู้นำสังคม” พร้อม การเปลี่ยนแปลงได้เสมอ (นพ.วิชัย เทียนถาวร, 23 กรกฎาคม 2560, www.kroobannok.com)

สรุป

การที่คนเราจะเป็นผู้นำสังคมได้นั้น ต้องผ่านการเล่าเรียนในวิชาต่างๆ มากมายในระดับอุดมศึกษา ทุกสาขาวิชา จะต้องผ่านการเรียนวิชาศึกษาทั่วไป เพื่อเป็นพื้นฐานการเริ่มต้นก่อนที่จะไปเรียนต่อในสาขา วิชาชีพ เพราะวิชาศึกษาทั้งหมดไม่มีจุดมุ่งหมาย คือ สร้างคนให้เป็นบัณฑิต ฝึกฝนพัฒนาให้มีความชำนาญ ด้านการใช้ภาษา การสื่อสาร และคิดอย่างมีเหตุผล เตรียมพื้นฐานผู้เรียนเพื่อให้เป็นคนดีก่อนไปเรียนรู้ วิชาชีพ ส่วนวิชาชีพเป็นเสมือนเครื่องมือให้กับบัณฑิต เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในทางที่ถูกต้อง และเหมาะสม เมื่อเข้าใจทั้ง 2 หมวดวิชาอย่างถ่องแท้ เราจะสามารถนำความรู้ ความสามารถไปพัฒนาตนเองให้รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลก รอบคอบ รู้จักใช้ปัญญาแก้ไขปัญหา เพื่อก้าวขึ้นมาเป็นผู้นำของ สังคมได้อย่างสมบูรณ์

บรรณานุกรม

ชุมชนคนท้องถิ่น. (2560). *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12*. กรุงเทพฯ:

รุ่งเรืองสารัสการพิมพ์.

ณัฐมล พรมาหา. (2556). *ความหมายของสังคม*. กรุงเทพฯ: บพิธการพิมพ์. ปกรณ์ ศรีดอนไผ่.

ทวิศักดิ์ กรโยชัย. (2555). *ผู้นำที่ดี*. แหล่งที่มา: <http://panchalee.wordpress.com/2009/03/30/supervision>. 9 เมษายน 2552.

พระสมุห์สุรเชษฐ์ หนูเอี่ยม. (2554). *การศึกษากับการพัฒนาความเป็นมนุษย์*, แหล่งที่มา: <http://panchalee.wordpress.com/2009/03/30/supervision>. 9 เมษายน 2552.

ตราจิต. (2555). *ผู้นำและภาวะผู้นำ*, www.gotoknow.org

นพ.วิชัย เทียนถาวร.(2560). *การศึกษาเพื่อสร้างบัณฑิตเป็นผู้นำสังคม*. www.kroobannok.com